

УДК 37.036

Альона БОВТ

м. Сєвєродонецьк

alena-bovt@yandex.ua

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНОГО СПРИЙНЯТТЯ НАВКОЛИШНЬОЇ ДІЙСНОСТІ В УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ XXI ст.

У статті розглянуто особливості процесу формування естетичного сприйняття навколишнього світу в сучасній учнівській молоді. Проаналізовано підходи вітчизняних та зарубіжних науковців до опису сутності, особливостей та ролі естетичного сприйняття для гармонійного розвитку особистості. Окремо увагу приділено етапам власне процесу формування, в яких послідовно розкриваються завдання для досягнення педагогічної мети. Описано рівні адекватності, критерії і стадії сформованості здатності до естетичного сприйняття.

Ключові слова: естетичне сприйняття, етапи формування, рівні адекватності, критерії, стадії.

Сучасна дійсність, яка оточує людину, постійно змінюється: з'являються нові модні тенденції і суспільні установки, нові ціннісні орієнтації, нові течії в усіх сферах життя. В такому розмаїтті явищ та процесів стає важко виділити те, що по-справжньому має цінність, а що є лише черговим короткотривалим масовим сплеском. Особливо важливою ця проблема стає відносно школярів, чие розуміння поняття «естетичного» тільки починає формуватися і те, що оточує їх в повсякденному житті, набуває надзвичайної важливості. Зазвичай діти оцінюють навколишні явища та процеси лише як віддзеркалення реальності, не звертаючи увагу на естетичний бік, що в майбутньому призводить до недостатнього ступеня загальної культурної вихованості особистості. Навчитися сприймати навколишню дійсність з позицій естетики є дуже важливим завданням, виконання якого потребує консолідованих та цілеспрямованих дій батьків, вчителів і суспільства.

Питаннями естетичного виховання учнівської молоді в цілому опікувалися видатні педагоги і філософи Д. Б. Ліхачов, П. П. Блонський, Д. М. Джола, А. Б. Щербо, І. А. Зязюн, О. О. Радугін, Г. П. Шевченко. Деякі з них приділяли увагу окремим засобам естетичного виховання учнів, наприклад Н. Є. Миропольська (досліджувала формування художньої культури засобами слова), В. Н. Шацька (присвятила життя вивченню музично-естетичного виховання), або розглядали естетичну культуру в контексті ціннісної орієнтації школярів, наприклад Г. Г. Ващенко, який пропагував плекання в дітях загальнолюдських та національних цінностей. Проте, проблемі особливостей формування естети-

чного сприйняття як окремого напрямку наукових досліджень не було приділено достатньої уваги.

Головним завданням поданої статті є аналіз особливостей формування естетичного сприйняття навколишньої дійсності школярів в XXI ст., опис етапів цього процесу і критеріїв оцінки кінцевого результату.

Здатність людини ставитися до Всесвіту та свого внутрішнього світу з позицій естетики ще з давніх-давен вважалася важливим елементом не лише гармонійного духовного, але й розумового розвитку особистості. Видатний античний філософ Аристотель вважав, що людський розум неодмінно пов'язаний з чуттєвим сприйняттям навколишнього світу, оскільки розум, в якому немає нічого чуттєво-матеріального, не може існувати без предмету сприйняття, отже суб'єкт та об'єкт мислення знаходяться у гармонії, яка власне і є прекрасним. Звідси – гармонія умогляду і задоволення від предмету, який сприймається, що втілюється в катарсисі – очищені душі власне в процесі сприйняття [7, 34–135].

Свій вклад у розвиток естетичного сприйняття зробив і видатний французький філософ і письменник Жан-Поль Сартр. Він визначав естетичне сприйняття як роботу уяви людини, здатність до свободи свідомості, як «окрему сферу, в якій свідомість знаходить можливість «заперечити» даність і надати людині, «определеній» реальністю, радість волі» [4, 41].

Надзвичайно детально сутність естетичного сприйняття розкрив О. О. Радугін, який вважав, що в його основі лежить «сформована в процесі філо- і онтогенезу здатність людини

реагувати на красу, розпізнавати її в дійсності» [5, 188]. Він акцентував увагу переважно на мистецтві як одному з ключових об'єктів, здатних викликати естетичні почуття. Причому, на думку науковця, що складніше та витонченше витвір мистецтва, тим складніші та вищі форми естетичного сприйняття він формує [5, 190]. Звичайно, досягнення більш високих рівнів естетичного сприйняття відбувається не стихійно, а в процесі навчання та постійної взаємодії зі світом мистецтва.

Видатний український педагог Г. Г. Ващенко надавав естетичному сприйняттю надзвичайно важливе значення. В його структурі естетичного виховання естетичне сприйняття займає дві ланки – сприйняття краси природи і сприйняття краси мистецтва, які розглядаються взаємопов'язано [3].

З чого починається здатність до естетичного сприйняття? Перш за все, з оточення дитини. Першою, хто наголосив на надзвичайній важливості належного оформлення навколишнього середовища та навчальних матеріалів, була видатна італійська педагог Марія Монтесорі. Вона вважала, що оточуюче середовище відіграє дуже важливу роль у вихованні та розвитку дитини, оскільки вона абсорбує і втілює в собі все, що її оточує, бере з навколишньої дійсності все, що привертає її увагу. А видатний американський педагог Джон Дьюї відзначав, що однією з головних цілей будь-якого виховання та освіти є насичення життя людини естетичним сенсом.

Досліджуючи естетичне виховання в школах Китаю, С. Юань також відзначав, що естетичні відчуття у ранньому віці дитина отримує з повсякденного життя, сприймаючи прекрасне не лише під час пізнання навколишнього світу, але й під час власної діяльності [12, 36]. Окрім того, що вже з молодших років діти досліджують, вивчають і оцінюють вид, кольори, форми, текстури, контраст, баланс, емоційні відгуки, вони, як художники, дизайнери і технологи в одній особі, мають великі можливості використання творчого потенціалу і уяви, дивергентного мислення; крім того, вони мають більше нахнення і пристрасті до навчання від природи. Поступово новий досвід та знання за допомогою інтерактивних дискусій і обміну досвідом в процесі естетичного сприйняття сприяють обізнаності, допитливості, зацікавленості, вмінню цінувати та емоційно відкликатися на прекрасне. У такому барвистому середовищі естетичне сприйняття стає не просто метою виховання

окремої особи, але охоплює міжособистісні відносини [12, 38].

Д. Б. Ліхачов в своєму творі «Теорія естетичного виховання школярів», надаючи визначення процесу естетичного виховання, вказував на одну з його важливих складових – здатності, поміж іншого, сприймати прекрасне в житті [6, 51]. Автор підкреслює провідну роль цілеспрямованої педагогічної дії у вихованні здатності дитини до естетичного сприйняття. Автор стверджує, що естетичний розвиток, як і будь-який інший (інтелектуальний, моральний тощо) може відбуватися стихійно, неконтрольовано. Дитина може розвиватися, коли стикається з проявами естетичного в житті, проте вона не здатна усвідомити, що саме є джерелом естетичних почуттів, а що ні. Тому, на думку Д. Б. Ліхачова, без зовнішнього педагогічного втручання у дитини можуть скластися невірні уявлення про життя. Отже, для виховання здатності сприймати навколишню дійсність з позицій естетики, залучаючи дітей до творчої діяльності, обов'язковою є цілеспрямована педагогічна естетично-виховна дія [6, 42].

На думку Т. Г. Аболиної та Н. Є. Миропільської здатність до естетичного сприйняття має формуватися у школярів трьома напрямками, а саме: систематичним і цілеспрямованим плеканням зацікавленості і любові до усього прекрасного; ретельним та доцільним відбором та аналізом творів для ознайомлення та обговорення з учнями; вихованням вміння вбачати мораль твору мистецтва, яку він несе за допомогою виразних засобів [1, 65].

Л. В. Ясинських розподіляє процес формування естетичного сприйняття на чотири етапи: емоційно-перцептивний; аналітико-синтетичний; емоційно-творчий; ціннісно-смысловий.

На першому – емоційно-перцептивному етапі – з'являється позитивна емоційна реакція на певний «естетичний» об'єкт, дитина зосереджується на джерелі емоцій, які вона переживає під час знайомства з витвором мистецтва. На цьому етапі науковиця радить застосовувати, наприклад, метод створення художнього контексту (тобто залучення різних видів мистецтва; проекція ситуації твору на реальне життя, власний досвід), метод уподібнення (активізація різних творчих дій – рухів, міміки, жестів, інтонації), щоб дитина мала змогу глибше пережити викликані емоції.

На наступному етапі – аналітико-синтетичному – на перший план виходить формуван-

ня усвідомлення дітьми індивідуального стилю автора, який втілюється у виборі засобів художньої виразності. За допомогою методу створення художнього контексту і методу створення композиції (використання для прикладу та порівняння різних видів художньо-творчої діяльності), дитина вчиться усвідомлювати єдність, логічність, послідовність і цілісність витвору мистецтва. На цьому етапі стає важливим акцентувати увагу на окремих деталях – звуки та ритми, лінії та форми, кольори та тіні, вирази та рими, які і в гармонічному поєднанні майстерною рукою автора і складають своєрідний та неповторний твір. Для цього Л. В. Ясинських радить застосовувати метод контрастного зіставлення (наприклад, зіставлення творів одного жанру, але різних авторів), метод подібності та відмінності (пошук спільних та відмінних рис творів).

На емоційно-творчому етапі моделюються ситуації, які мають на меті допомогти дитині «вжитися» в художній образ, уявити себе на місці іншої людини у конкретній ситуації, намотися відчувати всі ті емоції, які переживає в поданий час персонаж того чи іншого твору, що знаходить вираз у власній художньо-творчій діяльності. Дитина більш активно залучається до мистецтва, стає не просто стороннім спостерігачем, а творцем. Метод уподібнення художньому образу (поставивши себе на місце персонажу), метод емпатії (співчуття персонажу), метод моделювання художньо-творчого процесу (коли учень виконує роль персонажу у шкільній постановці або на уроці) – це методи, які окреслені автором для використання на третьому етапі.

Що стосується четвертого етапу – ціннісно-сміслового – то він переважно спрямований на формування власної думки про витвори мистецтва, явища і предмети навколишнього світу. Причому, важливим є не лише виховання здатності сформулювати власну думку, але й вміння чітко та повно її висловити. На даному етапі застосовувався метод усвідомлення особистісного сенсу (спрямований на вербалізацію власних переживань), метод роздуму [10].

О. Буров у своїй праці «Естетика: проблеми і суперечки» стверджує, що естетичне сприйняття навколишньої дійсності є двоетапним процесом: перший включає чуттєвий ступінь пізнання, а другий – цілковите освоєння естетичного предмету [2, 56]. Розглянемо ці етапи детальніше.

Перший ступінь естетичного сприйняття безпосередньо пов'язаний з органами почуттів,

передусім зором та слухом, завдяки яким сприймаються предмети навколишньої дійсності. Тобто, вміння помічати та вихоплювати з усього масиву оточуючої інформації ті предмети та явища, які мають естетичні властивості, є першим кроком до естетичного сприйняття. На цьому етапі, коли дитина молодшого шкільного віку є надзвичайно активною та непосидючою, батьки і вчителі мають на мить зупинити її, щоб зосередити увагу на якійсь певній ознаці прекрасного: сонячному промінню у віконці, яскравому метелику, який на хвилину завмер на квітці, кольоровому малюнку у книжці, мелодійній пісні тощо. Щочастіше увагу дитини будуть привертати до таких деталей, тим легше і свідоміше вона буде сама звертати увагу на прояви естетичного в житті, і тим швидше вона зможе перейти до наступного етапу – освоєння певного естетичного предмету.

Естетичне освоєння проявляється в прагненні дізнатися про певний предмет ще більше, дослідити його властивості, особливості, форми, прояви тощо. Це вже більш складний рівень естетичного сприйняття, оскільки він дозволяє не лише сприйняти предметно-сюжетний характер певного предмету чи явища, але й надати йому більш складну оцінку або характеристику, критично осмислити його та висловити свої відчуття, асоціації, які виникають під час перегляду або прослуховування.

У дисертації «Формування естетичного сприйняття природи в дітей молодшого шкільного віку» І. І. Ярита визначає критерії сформованості естетичного сприйняття, які в узагальненому вигляді можна звести до наступних:

1. Цілісність і структурність, яка включає вміння сприймати основні ознаки певних явищ і процесів, здатність до синтезу окремих ознак, а також вміння комплексно використовувати для процесу естетичного сприйняття різні органи почуттів.
2. Осмисленість та узагальненість, яка проявляється у вмінні дати словесну характеристику предметів або явищ, які було сприйнято за допомогою органів почуттів, здатності визначати головні і другорядні естетичні ознаки, а також вмінні порівнювати, узагальнювати і аналізувати.
3. Вибірковість, яка включає уміння визначати зовнішні естетичні особливості певного предмету, здатність сприймати естетичні властивості та вміння аргументувати свій вибір естетичних якостей в навколишній дійсності.

4. Емоційність, яка характеризується наявністю емоційної реакції на оточуючі предмети і явища (зовнішньо така реакція може виявлятися через жести, міміку, вигуки, сльози, погляд).
5. Апперцепція естетичного сприйняття, основними ознаками якої є прояв потреби в естетичному сприйнятті, використання для цієї мети вже сформованих умінь та здібностей, вміння пов'язувати сприйняте з власним емпіричним досвідом, наявність піднесеного стану, бажання пізнавати щось нове, наявність вміння вслухатися і вдивлятися в навколишню дійсність, щоб виявити в ній прояви естетичного [9].

Якщо розглянути ці критерії з точки зору визначених О. Буровим двох ступенів естетичного сприйняття, то можна зазначити, що критерії першої групи належать виключно до першого рівня, тобто чуттєвого; критерії другої, третьої і четвертої груп поєднують обидва рівня. Що ж стосується критеріїв п'ятої групи, то вони вже належать виключно до другого, вищого ступеня, оскільки передбачають більш глибоке осмислення та пізнання.

Цікаве дослідження щодо виявлення рівнів адекватності естетичного сприйняття провела О. М. Марченко [8]. Молодшим школярам до уваги було запропоновано прослухати класичну мелодію, вірш і оглянути картину, при чому твори не мали жодної тематичної або стильової схожості. У результаті експерименту вона виділила три рівня сформованості здатності до естетичного сприйняття. На першому рівні діти одразу давали комплексну характеристику твору, його емоційного тону, висловлювали свої почуття та переживання, що свідчило про високий рівень сформованості здатності до естетичного сприйняття.

На другому рівні діти спочатку характеризували лише життєві реалії, які були відображені в тому чи іншому творі, а вже потім після окремих питань, що підводили до більш детальної характеристики, аналізували його настрій, почуття та уявлення, які виникали під час прослуховування або перегляду. Це свідчило про середній рівень адекватності, проте позитивний, адже здатність свідомо звертати увагу та замислюватися над певним предметом також свідчить про те, що дитина в змозі сприймати прекрасне в навколишній дійсності, проте ще потребує розвитку та спрямування з боку батьків і вчителів.

Нарешті, на третьому рівні діти відображали лише «видимий» бік твору, навіть після окремих питань, які мали наштовхнути на думку. Це свідчило про низький рівень сформованості здатності до естетичного сприйняття, який потребує ретельної і уважної роботи, оскільки в протилежному випадку дитина може так і не навчитися сприймати настрої твору та переживання, які прагнув донести автор, так само як і висловлювати власні почуття і переживання.

Відомий американський соціолог Майкл Парсонс визначив п'ять стадій сформованості здатності естетичного сприйняття.

Перша стадія – фаворитизм, або оцінна. На цій стадії реципієнти визнають, що певний витвір мистецтва має якийсь сенс, хоча не здатні точно сказати, який саме і в чому його унікальність. Предмет викликає почуття естетичного задоволення і зацікавленості.

На другій стадії, краси та реалізму, коли реальність того, що відбувається у творі, стає більш важливою, проте, краса та точність зображення також мають значення. Людина вже може розрізнити ті почуття, які зображені у творі, та свої власні почуття, проте останні відіграють незначну роль на цій стадії.

Коли реципієнт досягає третьої стадії – експресії – він починає визнавати, що твір має певні абстрактні характеристики і не може відображати виключно реальність. На цій стадії відбувається розпізнавання метафор та художніх прийомів, а краса або реальність вже не є єдиними критеріями естетичної оцінки твору. Реципієнти починають усвідомлювати свої власні реакції на твір, аналізують та формулюють судження про нього. Людина розкриває свій внутрішній світ, досліджує новий потенціал здатності до сприйняття та оцінювання. Власна думка стає на перше місце.

На четвертій стадії, який має назву «стиль та форма», реципієнти починають вивчати техніку виконання; вони розуміють, що певний елемент твору тісно пов'язаний з тим, як його презентовано. Індивідуальний стиль автора є носієм певних характеристик, які створюють цільну композицію. Під час інтерпретації твору на четвертій стадії власні почуття стають на друге місце, поступаючись майстерності витвору.

Нарешті, на п'ятій стадії – судженні, або автотомії – витвір мистецтва змушує реципієнтів переглянути свої погляди на життя, уявлення і цінності, стимулює міжособистісні і внутрішньоособистісні питання. Таким чином, реципієнти на п'ятій стадії взаємодіють з художнім

твором на особистісному рівні. Витвір мистецтва ніби кидає виклик минулому світосприйняттю і цінностям. Змінюється людина, змінюється її внутрішній світ [11, 84]. На нашу думку, завданням вчителя якраз і є досягнення учнями п'ятої стадії, де відбуваються зміни в їхніх душах, де людина переосмислює своє життя та прагне змінитися, вдосконалитися, краще пізнати себе та навколишній світ.

Таким чином, ми розглянули різні підходи до визначення сутності естетичного сприйняття, ознайомилися з етапами і методами формування, а також критеріями і стадіями сформованості здатності до сприйняття світу з позицій естетики у школярів. В майбутньому планується більш детально розглянути конкретні методи та засоби виховання естетичного сприйняття в учнівської та студентської молоді, а також ролі особистості вчителя/викладача в цьому процесі.

Список використаних джерел

1. Аболина Т. Г., Миропольская Н. Е. Эстетическое воспитание в школе / Т. Г. Аболина, Н. Е. Миропольская. – К. : Вища школа, 1987. – 95 с.
2. Буров А. И. Эстетика: проблемы и споры. Методологические основы дискуссий в эстетике / А. И. Буров, – М. : Искусство, 1975. – 175 с.
3. Ващенко Г. Г. Виховний ідеал: підручник для педагогів, вихователів, молоді і батьків : Т. 1 / Г. Г. Ващенко. – Полтава : Полтавський вісник, 1994. – 191 с.
4. Эстетика : навч. посіб. / Л. В. Анучина, О. К. Бурова, О. В. Уманець, О. В. Шило ; за ред. Л. В. Анучинової та О. В. Уманець. – Х. : Право, 2010. – 232 с.
5. Эстетика : учеб. пособие для вузов / [под ред. А. А. Радугина]. – М. : Центр, 2000. – 240 с.
6. Лихачев Б. Т. Теория эстетического воспитания школьников: учеб. пособие по спецкурсу для студентов пед. ин-тов / Б. Т. Лихачев. – М. : Просвещение, 1985. – 176 с.
7. Лосев А. Ф. История античной эстетики : в 8 т. Т. 4 : Аристотель и поздняя классика / А. Ф. Лосев. – М. : Искусство, 1975. – 534 с.
8. Марченко Е. М. К проблеме адекватного восприятия произведений разных видов искусства учащимися младшего школьного и подросткового возраста [Электронный ресурс] / Е. М. Марченко // Электронный научный журнал «Педагогика искусства». – 2008. – № 3. – Режим доступа: <http://www.art-education.ru/electronic-journal/k-probleme-adekvatnogo-vospriyatiya-proizvedeniy-raznyh-vidov-iskusstva> (дата звернення 26.01.2017 р.). – Название с экрана.
9. Ярита І. І. Формування естетичного сприйняття природи в дітей молодшого шкільного віку : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / І. І. Ярита. – Луганськ, 2001. – 13 с.
10. Ясинских Л. В. Педагогические условия развития эстетического восприятия детей старшего дошкольного возраста в художественно-творческой деятельности [Электронный ресурс] / Л. В. Ясинских // Современные проблемы науки и образования. – 2015. – № 4. – Режим доступа: <https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=20597> (дата звернення 26.01.2017 р.). – Название с экрана.
11. Parsons M. J. How We Understand Art: A Cognitive Developmental Account of Aesthetic Experience / M. J. Parsons. – Cambridge University Press, 1987. – 176 p.
12. Yuan C. Discussion on the Aesthetic Education and Chinese Language Teaching of Elementary Schools / C. Yuan // New Curriculum Research (Elementary Education). – 2010. – № 3. – 35–48 p.

Alona BOVT
Severodonetsk

FEATURES OF FORMATION PROCESS OF AESTHETIC PERCEPTION OF REALITY BY PUPILS IN THE XXI CENTURY

The article considers the features of the formation process of aesthetic perception of the world in modern school youth. The approaches of national and foreign scientists, describing the nature, characteristics and the role of aesthetic perception for harmonious development of personality, have been analyzed. Special attention is paid to the steps of the formation process, consistently revealing the tasks to achieve the educational goals. The levels of adequacy, criteria and formation stages of the ability to aesthetic perception have been described.

Key words: aesthetic perception, formation steps, adequacy levels, criteria, stages.

Алёна БОВТ
г. Северодонецк

ОСОБЕННОСТИ ПРОЦЕССА ФОРМИРОВАНИЯ ЭСТЕТИЧЕСКОГО ВОСПРИЯТИЯ ОКРУЖАЮЩЕЙ ДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТИ В УЧАЩЕЙСЯ МОЛОДЕЖИ XXI СТ.

В статье рассмотрены особенности процесса формирования эстетического восприятия окружающего мира у современной учащейся молодежи. Проанализированы подходы отечественных и зарубежных ученых к описанию сущности, особенностей и роли эстетического восприятия для гармоничного развития личности. Отдельное внимание уделено этапам собственно процесса формирования, в которых последовательно раскрываются задачи для достижения педагогической цели. Описаны уровни адекватности, критерии и стадии сформированности способности к эстетическому восприятию.

Ключевые слова: эстетическое восприятие, этапы формирования, уровни адекватности, критерии, стадии.

Стаття надійшла до редколегії 03.02.2017